

УДК 821.111.08

С. В. Козак,

кандидат філологічних наук, доцент
(Волинський національний університет імені Лесі Українки)

ФРЕЙМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИРОДИ І ЛЮДИНИ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Т. ГАРДІ "ТЕСС ІЗ РОДУ Д'ЕРБЕРВІЛЛІВ")

У статті докладно розглянуто поняття дискурсу; представлено розмежування термінів "фрейм" та "фреймова структура"; здійснено аналіз фреймових структур у літературно-художньому дискурсі, що становлять собою мовні кореляти фреймів "Природа" і "Людина"; описано особливості їх вербального наповнення та функціонування в англomовному прозовому та поетичному дискурсах.

Як і кожна наука, лінгвістика проходить у своєму розвитку певні етапи, що характеризуються постійним вдосконаленням форм і методів наукового пізнання, повною або частковою зміною підходу до самої наукової дисципліни. Сьогоднішній етап у розвитку лінгвістики особливо вирізняється такими рисами, як антропоцентризм та когнітивізм. Принцип антропоцентризму передбачає дослідження мови в діяльній аспект, орієнтуючись на людину як основну фігуру мовленнєвої діяльності.

Когнітивна методологія передбачає, передусім, вивчення способу репродукції знань, ідей, думок, здобутків людського розуму за допомогою відповідного мовного інструментарію. Намагаючись пізнати навколишній світ, людина певним чином деталізує оточуючу її дійсність, формуючи при цьому образи-уявлення – ментальні репрезентації, – що становлять собою певну модель знань про сутність цього світу, яка є не тільки результатом пізнавального процесу, а й знаряддям подальшої діяльності людини.

Когнітивні стратегії лінгвістики, її різних напрямів зумовлені переважно психологічними та соціальними процесами у мисленні, вчинках та діяльності людини. Когнітивна семантика у її різних проявах, природа когнітивних процесів, загальнолюдські механізми когніції, ментальні особливості певних соціальних груп – ці та інші питання повинні бути в центрі уваги антропологічної когнітивної лінгвістики, важливої науково-методологічної основи теорії і практики дискурсу, дискурсного аналізу, дискурсознавства [1: 27].

Аналіз художнього дискурсу передбачає інтерпретацію його змісту з урахуванням мікро- і макроструктури, тобто внутрішніх і позатекстових зв'язків, лінгвістичного та екстралінгвістичного контексту. Водночас потребують глибшого вивчення питання, які безпосередньо пов'язані з функціональною прагматикою дискурсу, а саме питання його фреймової репрезентації, що зумовлює **актуальність** цього дослідження.

Метою є аналіз фреймових структур, що представляють фрейми "Людина" і "Природа" в англomовному літературно-художньому дискурсі.

Реалізація поставленої мети зумовила потребу розв'язання таких **завдань**: визначення терміну *дискурс*; розмежування термінів *фрейм* та *фреймова структура*; визначення специфіки функціонування фреймових структур на позначення людини і природи в англomовному прозовому та поетичному дискурсах.

Матеріалом дослідження слугував роман англійського письменника Т. Гарді "Тесс із роду д'Ербервіллів".

Дискурс – складне міжкатегоріальне явище. Питання дискурсу таке ж неоднозначне, як і поняття мови, свідомості, мислення, буття. Але саме завдяки своїй невизначеності і різноплановості (як це часто буває) дискурс став одним з найпопулярніших феноменів у сучасній лінгвістиці.

Тракування поняття *дискурс* носить нестійкий характер. У 50-70 роках минулого століття його розглядали як зв'язне мовлення (connected speech) [2: 31], когерентний текст [3: 42] або як результат інтерактивного процесу у соціокультурному контексті [4: 107].

У сучасній лексикографії діапазон цього поняття розширився. Так, німецький тлумачний словник видавництва "Duden" подає такі значення дискурсу, як: 1) методично скомпонований твір, трактат з певної [наукової] тематики (methodisch aufgebaute Abhandlung über ein bestimmtes [wissenschaftliches] Thema); 2) жвава розмова, дискусія (lebhaftes Gespräch; Diskussion); 3) фактично реалізовані висловлювання одного із співрозмовників на основі його мовної компетенції (von einem Sprachteilhaber auf der Basis seiner sprachlichen Kompetenz tatsächlich realisierte sprachliche Äußerung) [5: 384].

Т. ван Дейк розглядає дискурс у широкому розумінні як *комунікативну подію*, що відбувається між мовцем та слухачем у процесі комунікативної взаємодії в певному часовому, просторовому й інших контекстах (наприклад, розмова з другом, діалог між продавцем і покупцем, читання газети), та у вузькому розумінні як письмовий чи усний *вербальний продукт* комунікативної дії [6: 78].

У розумінні А. Нойберга дискурс – це "мобілізація мови в соціальній взаємодії, найвища лінгвістична єдність, що є тотожною тексту" [7: 5]. При цьому дослідник зауважує, що дискурс охоплює не тільки експліцитну інтерактивну мовну діяльність, як діалог, питання – відповідь, а й усі види мовного застосування, включаючи монолог та внутрішню мову.

Поняття *дискурс* у певній мірі близьке поняттю *текст*, особливо, якщо мова йде про анотацію, інструкцію, повідомлення, рекламу або текст, який "складається з логічно сконструйованих діалогічних або монологічних структур, які експліцитно виявляють різноманітні екстралінгвістичні кореляції" [1: 30]. Якщо розглядати дискурс як категорію, що експлікується шляхом взаємодії мовних і екстрамовних компонентів, а також як своєрідну "мозаїку" логічно скомпонованих речень [7: 5], то це поняття можна вважати ширшим, глобальнішим порівняно з текстом, оскільки воно у більшому діапазоні пов'язане з нелінгвістичними категоріями.

У нашому дослідженні ми спираємося на визначення, запропоноване К. Я. Кусько, згідно з яким *дискурс* – це переважно текст, його уривок, схема, фрагмент чи парадигма; акт (акти), комплекс (комплекси) усної комунікації, об'єднані послідовно логічною будовою і мовними зв'язками локального та глобального змісту з метою реалізації певної авторської інформативної, людинознавчої чи суспільствознавчої проблематики [1: 29].

Диференціація видів дискурсу залежить від принципу їх класифікації. Якщо за такий принцип взяти жанрову специфіку, можна виділити такі типи, як науковий дискурс, дискурс ділового мовлення, публіцистичний дискурс, рекламний дискурс, художній дискурс. Саме останній вид дискурсного жанру є **предметом** нашого дослідження.

Когнітивна лінгвістика оперує певними моделями та одиницями опису когніції, які оптимально змогли б пояснити різні види мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини. В. Б. Касевич підкреслює: "Безперечним є існування немовних (домовних) видів знання, тобто таких когнітивних структур, які формуються без участі мови і не потребують її при використанні" [8: 87]. Пошук моделей когніції приводить дослідників до потреби розв'язання першочергової проблеми структур репрезентації знань. Головною моделлю репрезентації знань у когнітології вважається *фрейм*, уведення якого у науковий вжиток з метою дослідження штучного інтелекту та когнітивної психології належить М. Мінському, який називає фреймом структуру даних, що представляють стереотипну візуальну ситуацію [9: 18].

Саме поняття фрейму виникло на основі відмінкової рамки й характеризувало взаємодію дієслова та імені в єдиній структурі. У соціологічній концепції Е. Гоффмана фрейм асоціюється з англійським словом *framework* (каркас) і вказує на "аналітичні риштування" – підпори, за допомогою яких ми осягаємо розумом свій власний досвід. Дослідник запропонував соціологічну типологію фреймінга, за якою у сценах і ситуаціях можна виділити найважливіші та менш важливі функції, що використовуються тими чи іншими учасниками для спілкування [10: 118].

Досить докладний опис теорії фреймів як корисного інструмента лексичної, граматичної і текстової семантики представлений у праці Ч. Філлмора. На його думку, фрейм – це система концептів, які співвідносяться так, що для розуміння будь-якого з них треба осягнути всю структуру, до якої входить цей концепт: якщо один концепт цієї структури вводиться у текст або дискурс, то решта концептів автоматично стають доступними [11: 237]. Таким чином, слова, що стоять за цими концептами, семантично пов'язані між собою і здатні вказувати на одну й ту ж "сцену", розглядаючи її під різними кутами зору.

Згідно з визначенням німецького словника видавництва "Duden", фрейм – це особлива структура даних для абстрактної репрезентації об'єктів і стереотипних ситуацій у моделях штучного інтелекту (*besondere Datenstruktur für die begriffliche Repräsentation von Objekten und stereotypen Situationen in Modellen künstlicher Intelligenz* [8: 569]).

Спираючись на зазначені тлумачення цього терміну, ми кваліфікуємо *фрейм* як лінгво-когнітивну структуру, яка, з одного боку, належить до ментальних утворень, є однією з одиниць представлення знань, а з іншого, знаходить своє вираження у мовленні, експлікуючись за допомогою мовних засобів. У літературно-художньому дискурсі фрейми представлені **фреймовими структурами**, що становлять собою об'єднання лексичних одиниць навколо певної тематики, заданої відповідним фреймом.

Одне із завдань, вирішення якого повинно сприяти досягненню поставленої нами мети, полягає у виявленні фреймових структур, що представляють фрейми "Людина" і "Природа" у художньому дискурсі. При цьому варто враховувати, що дискурсна архітектоніка літературно-художніх творів досить своєрідна, оскільки тут значну роль відіграють чинники екстралінгвістичного характеру.

Для виявлення та аналізу лексичних одиниць, що наповнюють фреймові структури на позначення людини та природи, звернемось до творчості видатного англійського письменника XIX – XX ст. Томаса Гарді. Один з його найкращих творів, на якому ми зупинимо свою увагу, – "Тесс з родини д'Ербервіллів" ("Tess of the d'Urbervilles") – належить до серії романів, в яких представлена сільська і провінційна Англія 30-80 рр. XIX ст. Описуючи наростання протиріч між містом і селом, оспівуючи

патріархального селянина, його побут, що відрізняється від побуту міського, автор створює цілу систему образів-символів, в яких наочно відображено його ставлення до цього конфлікту.

Дія роману пов'язана з місцевістю на півдні Англії, з рідним краєм письменника. Користуючись старою назвою, він називає його Уессексом – місцевістю, де в середні віки було одне з королівств стародавніх саксів. Уессекс – образ неповторний і багатогранний. Це і природа рідного краю, оспівана ним, і прості люди, зображені з любов'ю і співчуттям, і їх багатовікова історія, що збереглася в характерах, побуті, звичаях, в пам'ятках старовини.

Багатство мовної фактури перелічених аспектів забезпечується завдяки використанню у творі відповідних фреймових структур. Особливо частотними виявились структури, у яких відображено взаємозв'язок *природи* та *людини*. У пошуках ідеалу Т. Гарді не рветься вперед, а задовольняється трудовим патріархальним життям на лоні природи. З насолодою та захопленням він показує глухі кутки неподалік від великих міст, інколи в деталях зображає цілу картину: *The village of Marlott lays amid the north-eastern undulations of the beautiful Vale of Blakemoor or Blakemoor, an engirdled and secluded region, for the most part untrodden as yet by tourist or landscape-painter* [12: 9].

Фрейми на позначення навколишньої *природи* підсилюють ефект відтворення тогочасної місцевості: *daisies, evening sun, languorous atmosphere, arable lands, densely wooded, oak copses, irregular belts of timber, hollow-trunked trees, open hills, unenclosed character of the landscape, white lanes, colourless atmosphere, dense nocturnal vapours*.

Психологічний стан героїв також зображений через використання "природничих" фреймів: *Each [girl] had a private little sun for her soul to bask in; some dream, some affection, some hobby, at least some remote and distant hope* [12: 119]. У цьому фрагменті спостерігаємо переплетення фреймових структур, що представляють фрейми на позначення природних явищ та внутрішнього світу людини.

Таке поєднання відзначаємо також в зображенні головної героїні твору Тесс, де до загальної картини включено також фреймову структуру опису *зовнішності*: *Her flexuous and stealthy figure became an integral part of the scene. At times her whimsical fancy would intensify natural processes around her till they seemed a part of her own story, for the world is only a psychological phenomenon, and what they seemed they were. The midnight airs and gusts, moaning amongst the tightly-wrapped buds and bark of the winter twigs were formulae of bitter reproach. A wet day was the expression of irremedial grief at her weakness* [12: 108]. Зовнішність і внутрішній світ дівчини, їх поєднання із світом природи, взаємодія цих світів, в якій останній, здається, відіграє вирішальну, до деякої міри навіть фаталістичну роль, автор відтворив з виключною майстерністю.

Варто зазначити, що саме через опис трагічного життя головної героїні і в дещо меншому діапазоні осіб, які з'являлися у її житті, експлікується дискурс на рівні цілого твору, оскільки, вочевидь, саме жіночий образ здатний у всій своїй безпосередності, з найтоншими відтінками передати характер почуттів автора твору. У змалюванні страждань жіночої душі, палкої і самовідданої, але беззахисної перед грубою силою, знаходить своє відображення відчай та обурення письменника, що наповнювали все його ество.

Значне місце у творчості Томаса Гарді та в англійській літературі загалом посідає його поезія, яка відрізняється, з одного боку, тематичною різноманітністю, з іншого, єдністю емоційної будови: визначальний настрій – песимістичний, лейтмотивна пристрасть – одержимість минулим.

У даному дослідженні основна увага приділяється аналізу поетичних творів Т. Гарді саме з позицій дискурсу. Виходячи з вищезазначеного визначення *дискурсу*, під *поетичним дискурсом* розуміємо вид дискурсу, в якому має місце поетична фреймова вербалізація, що реалізується за допомогою образних засобів.

Говорячи про поезію Т. Гарді загалом, варто наголосити, що автор створив чудові зразки ліричної поезії, присвячені природі та повсякденному життю. Зарисовки природи в його ліриці завжди лаконічні й точні. Це свого роду поетичний літопис емоційного життя поета, нерозривно пов'язаний з *природою*.

Такий нерозривний зв'язок з природою простежуємо, зокрема, у вірші "Night in November":

I marked when **the weather changed**,
 And the planes began to **quake**,
 And the **winds rose up and ranged**,
 That night, lying half-awake.
Dead leaves blew into my room,
 And alighted upon my bed,
 And a **tree** declared to the gloom
 Its sorrow that they were shed.
 One **leaf** of them **touched my hand**,
 And I thought that it was you.
There stood as you used to stand
 And saying at last you knew [13: 1].

Кохання, сум, відчуття туги, біль від усвідомлення неминучої втрати, крах надії пронизує увесь твір. Уже з перших рядків стає зрозумілим, що ліричні почуття викликані саме коханням. У вірші, проте, немає жодного натяку на це почуття. Лише природа, всеохоплююча, вічна. Зміна пір року та, відповідно, зміна погоди відбуваються циклічно, однак, не зважаючи на те, що людина та її почуття існують за тими ж природними законами, на жаль, вічність, підкріплена циклічністю, їй не властива. Немає вороття тому, що втрачене назавжди. Читач відчуває жаль, смуток, біль втрати, марне намагання воскресити те, що ніколи вже не повернеться. Хоча поет ототожнює свій внутрішній світ зі світом природи, він відчуває, що із зміною погоди не повернеться те, за чим він відчуває невимовну тугу, що той смуток і душевний неспокій, який у даний момент відповідає стану природи, навряд чи зміняться з приходом весни. Читач здогадується, що весна (уособлення молодості та кохання) у житті поета вже була, адже зараз у його душі невимовна журба, усю глибину якої людина зазвичай відчуває після пережитих моментів щастя. Можемо здогадуватись, що ці щасливі хвилини були пов'язані з утроченим коханням. Але надія на зустріч не залишає поета: *And I thought that it was you.*

Почуття поета зображено за допомогою лексичних одиниць, які наповнюють фреймову структуру, що описують **погодні явища**: *weather changed, the winds rose up and ranged*. Підсилюючий ефект у відображенні трагізму й безутішності поета здійснюють іменники іншої семантики – *gloom* та *sorrow*, які формують фреймову структуру на позначення **внутрішнього стану людини**. У вірші їх всього два, але вони задають тон, настрої усьому твору. Зміна погоди (*weather changed*), сильний вітер (*the winds rose up*), мертве листя (*dead leaves*), безсонна ніч (*night lying half-awake*), – усі ці елементи фреймових структур, що представляють взаємозв'язок природи і людини, передають внутрішній стан поета.

Як бачимо, лексика, що формує вищезазначені фреймові структури, фігурує на рівні всього дискурсу, позначеного однією темою – тугою за втраченим, за минулим. Для автора все, що стало об'єктом його поетичної музики, – живе і наповнене внутрішнім змістом. Природа у дискурсі – це сам поет, його внутрішній світ, а окремі об'єкти та явища цієї природи (*tree, dead leaves, winds*) – це відображення існуючих у даний момент почуттів.

Для Т. Гарді кожен прояв природного життя одухотворений і тим самим пов'язаний з його духовним життям. Поет всім своїм еством відчуває єдність з природою, нерозривність з нею, злиття в органічне ціле. Усі її прояви він передає з точністю і свіжістю відчуття. Зимовий день (*winter day*), гола земля (*starving sod*), зловісний змах пташиного крила (*ominous bird a-wing*), "прокляте Богом" сонце (*God-curst sun*), мертве листя (*dead leaves*), безсонна ніч (*night, lying half-awake*) – саме за допомогою цих та інших типових атрибутивних словосполучень, у яких іменники як ключові елементи становлять кістяк фреймових структур на позначення природи, експлікується поетичний дискурс.

Проведений аналіз засвідчив, що архітектоніка літературно-художнього дискурсу досить своєрідна, що пояснюється впливом у творчості факторів екстралінгвістичного характеру: соціальних, історичних, етнічних, психологічних та ін. Вивчення ролі цих чинників у виборі автором тих чи інших фреймів, які, есплікуючись у фреймових структурах, поряд з різними художніми засобами надають дискурсу виразності та неповторності, може становити предмет **подальших наукових розвідок** у когнітивній лінгвістиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дискурс іноземномовної комунікації [колективна монографія] / ред. К. Я. Кусько. – Львів : Вид-цтво Львівського національного університету імені І. Франка, 2001. – 495 с.
2. Harris Z. Discourse Analysis / Z. Harris // Language. Journal of the Linguistic Society of America. – Baltimore, 1952. – P. 25–47.
3. Bellert I. Über eine Bedingung für die Kohärenz von Texten / I. Bellert // F. Kiefer. Semantik und Generative Grammatik. – Bd. 1. – Frankfurt, 1972. – S. 37–65.
4. Pike K. L. Language in relation of human behavior / K. L. Pike. – The Hague, 1967. – 762 p.
5. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 4., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 2001. – 1892 S.
6. Dijk T. A. van. Ideology : A Multidisciplinary Approach / T. A. van Dijk. – L. : Sage, 1998. – 384 p.
7. Neubert A. Diskurs über den Diskurs. Neue Denkanstöße in der Sprachwissenschaft oder zur Gegenstandsbestimmung der Linguistik : Sitzungsberichte der sächsischen Akademie der Wissenschaften zur Leipzig / A. Neubert. – Berlin : Akademie-Verlag, 1983. – 16 S.
8. Представление знаний как проблема / П. М. Фрумкина, А. К. Звонкин, О. И. Ларичев, В. Б. Касевич // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 85–102.
9. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М., Энергия, 1979. – 151 с.
10. Goffman E. Frame analysis. An Essay on the Organization of Experience / E. Goffman. – N.Y., 1974. – 148 p.
11. Fillmore Ch. J. Frames and the Semantics of Understanding / Ch. J. Fillmore // Quaderni di Semantica. – 1985. – VI. – P. 222–254.
12. Hardy T. Tess of the D'Urbervilles / T. Hardy. – London : Penguin Books, 1994. – 508 p.
13. Hardy T. Night in November [Електронний ресурс] / T. Hardy. – Режим доступу : l-t-s.chat.ru/index.htm.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

**Козак С. В. Фреймы обозначения природы и человека в художественном дискурсе
(на материале романа Т. Гарди "Тэсс из рода д'Эрбервиллей").**

В статье подробно рассматривается понятие дискурса; осуществлено разграничение терминов "фрейм" и "фреймовая структура"; проанализированы фреймовые структуры в литературно-художественном дискурсе, которые представляют собой языковые корреляты фреймов "Природа" и "Человек"; описаны особенности их вербального наполнения и функционирования в англоязычном прозаическом и поэтическом дискурсах.

**Kozak S. V. Frames that Denote Nature and Man in the Belles-Lettres Discourse
(on the material of the Th. Hardy's "Tess of the d'Urbervilles").**

In the present article the notion of discourse is thoroughly examined; the differentiation of the terms "frame" and "frame structure" is fulfilled; the frame structures of the belles-lettres discourse that are the language correlates of the frames "Nature" and "Man" are analyzed; the peculiarities of their verbal filling as well as their functioning in the English prose and poetry discourses are described.